

Ήδονή και όδύνη στο έργο του Καζαντζάκη: μια αρχαϊκή σχέση με τo λιβιδινικό αντικείμενο

Μια ψυχαναλυτική διερεύνηση που θα έμοιαζε με ψυχρή ανατομία ενός λογοτεχνικού έργου ήταν φυσικό να γεννήσει αντιρρήσεις στους λογοτέχνες αλλά και μεταξύ των ψυχαναλυτών. Καταστρέφει τη μαγεία του μύθου, ενώ δεν έχει κατορθώσει να αποκαλύψει σωστά τα βαθύτερα ψυχολογικά κίνητρα του έργου. Ήπιστημονική μελέτη δεν σημαίνει ψυχρή διερεύνηση αλλά αντικειμενικότητα και σεβασμός στο αντικείμενο μελέτης. Πιστεύω ότι είναι δυνατό να δει κανείς τα δημοσιεύματα του Καζαντζάκη με ψυχαναλυτικό πρίσμα χωρίς να καταστρέψει τη γοητεία τους.

Πολλά έχουν γραφτεί για τα «ψυχολογικά προβλήματα» του Καζαντζάκη. Πολλές φορές χωρίς στοργή, και άλλοτε με σαφή διάθεση ύποτιμησης. Άλλα είναι τάχα ύποτιμητική για τον συγγραφέα ή διαπίστωση ότι έχει προβλήματα, ότι κατά καιρούς έχει εμφανίσει ψυχοπαθολογικά συμπτώματα; Η ύπαρξή τους δεν μειώνει την αξία του ατόμου. Κριτήριο είναι τί λύση βρήκε και τελικά πώς αξιοποίησε το άγχος του ό καθέννας; σημασία έχει ή οικονομία, ή ισορροπία, μεταξύ συμπτωμάτων και παραγωγικού έργου. Και τo ισοζύγιο στον Καζαντζάκη είναι θετικό και αξιόλογο, ποιοτικά και ποσοτικά. Πρόσφερε πολλά χωρίς να βλάψει τους άλλους. Η επιθετικότητά του για τα έξωτερικά αντικείμενα έμεινε μόνο σε φαντασιωσικό επίπεδο, και ρηματοποιήθηκε μέσω των ήρώων του. Όταν πήρε πραγματικό χαρακτήρα, στράφηκε μόνο έναντίον του έαυτού του.

Και ή άπλή έπαφή με τo έργο του Καζαντζάκη γεννά τo συναίσθημα ότι υπάρχει στο συγγραφέα, και φυσικά στους ήρωές του, ή αναζήτηση μιās ήδονης — ήδονή με την εύρεια έννοια — και παράλληλα ή αναζήτηση μιās όδύνης. Συγχρόνως ό αναγνώστης αισθάνεται να υπάρχει ένας φραγμός, ένα ακαθόριστο εμπόδιο μεταξύ τής επιθυμίας και τής πραγματοποίησής. Βαθύτερα αίτια προκαλούν την εμφάνιση του εμποδίου και συνδέονται άμεσα με την ψυχοβιολογική εξέλιξη του συγγραφέα και τή δομή τής προσωπικότητάς του. Η διερεύνηση αυτών των αιτίων παρουσιάζει άρκετά μεγάλο ενδιαφέρον.

Η ψυχαναλυτική διερεύνηση των βαθύτερων αιτίων ύποχρεωτικά θα γίνει μόνο μέσω των κειμένων του. Λέπει, φυσικά, ή τόσο σημαντική έμπειρία τής διαπροσωπικής σχέσεως, τής συναισθηματικής έπαφής που υπάρχει στη θεραπευτική εργασία ανάμεσα στον ψυχαναλυτή και τo άτομο. Τα κείμενα όμως και οι ήρωες ενός λογοτέχνη είναι διαγνωστικό ύλικό ύψηλης ποιότητας. Μπορούν να μάς δώσουν στοιχεία και να οδηγήσουν σε συμπεράσματα ανάλογα με εκείνα που μάς προσφέρουν τα όνειρα και οι φαντασιώσεις του θεραπευμένου ή οι άπαντήσεις στα ψυχολογικά προ-

βλητικά τέστς όπως τo T.A.T., τo Rorschach, κτλ. Στην περίπτωση του Καζαντζάκη, ή διερεύνηση είναι άρκετά πιδ εύκολη, γιατί τα κείμενά του και οι ήρωές του έχουν ένα ανάγλυφο χαρακτήρα, ύπάρχει μιá άμεση σύνδεση ανάμεσα σε αυτούς και τα βιώματα, φανταστικά ή πραγματικά, συνειδητά ή άσυνειδητά, του συγγραφέα. Η άμεσότητα μοιάζει με την περίπτωση του μικρού παιδιού που τo ρωτάς, άφου ζωγράφισε ένα σπίτι, να σου πει την ιστορία των ανθρώπων που τo κατοικούν. Τo μικρό παιδί σου λέει πάντα, με άσημαντες παραλλαγές, την ιστορία του δικού του σπιτιού και τα προβλήματα τής δικής του οικογένειας.

Τo πρόβλημα ήδονή-όδύνη στον Καζαντζάκη δεν άφορά μόνο τή γυναίκα και τις σχέσεις των δύο φύλων, που σε τελευταία άνάλυση ύπάρχει σε μικρό ή μεγάλο ποσοστό σε κάθε άνθρωπο. Η σύγκρουση είναι καθολικότερη στον Καζαντζάκη. Η χαρά, αλλά και ή δραστηκότητα άκόμη, είναι συνδεδεμένη με ένα άυστηρότατο Έπερωγώ που σταθερά άπαγορεύει. Έτσι και άυτονόητες προσκλήσεις ή δικαιώματα του ανθρώπου είναι κι αυτά άπαγορευμένα: «...Μου δωκες ψυχή, άσε μου και μένα ένα άλωνάκι, άπάνω στις πέτρες τούτες και τα χώματα, ν' άλωνίσω. Έγώ, τo σκουλήκι, θά μαζέψω κάτω από τo τραπέζι Σου τά ψίχουλα...» λέει ό Άβραάμ στο Θεό του (Σόδομα και Γόμορρα, σελ. 307).

Τo πρόβλημα ήδονή και όδύνη όμως, γίνεται όξύτερο όταν άφορά τή γυναίκα. Είναι πυρηνικό για τον Καζαντζάκη. Τo μετουσιώνει σε τέχνη, τo κάνει μεταφυσική ένασχόληση αλλά τo πρόβλημα παραμένει άκέραιο. Η γυναίκα για κείνον διαδοχικά επικίνδυνη, άγία, χυδαία, άποκρουστική. Τής άποδίδει μιá σειρά από ιδιότητες, τήν τοποθετεί σε άνάλογες καταστάσεις ώστε να τής είναι άδύνατο να δώσει στον άνδρα ήδονή χωρίς συνέπειες. Δεν μπορεί ό Καζαντζάκης να τή συλλάβει στην ολοκληρωμένη της γυναικεία ύπόσταση, όπου έναρμονίζεται, στη μεταξύ τους σχέση, ή τρυφερότητα και ό αισθησιασμός, ή πνευματική έπαφή και ή μετουσιωμένη ένόρμηση. Μπορεί ή γυναίκα να καλύψει ένστικτώδεις ανάγκες, όχι επιθυμίες. Μπορεί να προσφέρει άπογόνους, γάλα, τροφή, έστία, ύποτέλεια, όχι όμως τήν ανθρώπινη παρουσία του συντρόφου, με μιá πολύπλευρη πληρότητα στο ρόλο της. Άναρωτιέται γι' αυτήν «αν είναι ή δεν είναι άνθρωπος» (Άλέξης Ζορμπάς, σελ. 216).

Η σταθερότερη εικόνα που μάς δίνει ό Καζαντζάκης είναι μιās γυναικας επικίνδυνης, καταστροφικής. Μετατρέπει τo αίμα σε γάλα. Κα-

ταστρέφει φίλιες και προκαλεί το θάνατο, στον Καπετάν Μιγάλη. Η Μαρίνα δηλητηριάζει τον Ίουλιανό τον Παραβάτη. Οι κόρες του Λάτ κάνουν τον πατέρα τους αιμομίκτη. Η Μέλισσα, και νεκρή, προκαλεί τον άφανισμό τεσσάρων ανδρών. Η Θεοφανώ καταστρέφει την ένατένιση του Νικηφόρου Φωκά και τον παραδίδει στο ξίφος του Τσιμισκή. Υπάρχει μια μακριά σειρά από ήρωίδες που γεννοῦν έρωτικές επιθυμίες αλλά τις πνίγουν σταθερά στο αίμα. Το τίμημα της ήδονης είναι πάντοτε βαρύ για τους ήρώες του.

Ο φόβος του άντρα για τη γυναίκα και την έρωτική σχέση δεν βρίσκεται μόνο στα δημοσιεύματα του Καζαντζάκη που έχουν μυθικούς ήρωες. Είναι σταθερό στοιχείο στο έργο του. Και στο Ζορμπά ακόμη, το πιό «άνθρώπινο» από τα βιβλία του, βλέπουμε πόσο μεγάλη διάσταση παίρνει αυτός ο φόβος. «Άλλοτε εκφράζεται από τον Καζαντζάκη και άλλοτε από το Ζορμπά, το ιδανικό του Έγώ του συγγραφέα. Θα αναφέρω μερικές παραπομπές:

«Είδες τί παμπόνηρο πλάσμα σου είναι ή γυναίκα, άφεντικό; Και το Θεό κατάφερε να τον τυλίξει!» (σελ. 148).

«Έγώ, σαν κατάλαβα πως ήμουν άντρας άληθινός, ούτε γύριζα να τις δω. Κι αν γύριζα, τις άγγιζα μια στιγμή, έτσι, πηδηχτά, σαν κόκορας, κι έφευγα. "Τά βρωμοκούναβα" έλεγα "οί βρωμοπαπαδιές, θένε να μου ρουφήξουν τη δύναμη, φτού να χαθούν!"» (σελ. 266).

Σε άλλα σημεία του βιβλίου ο φόβος άποικτά έναν έντελώς έξωπραγματικό χαρακτήρα, που συνδέεται με τα πρώτα στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης του άτόμου: «Ο Καζαντζάκης πηγαίνει να βρει τη χήρα ή νέα γυναίκα είναι ήρεμη, γλυκιά, τραγουδάει και κόβει πορτοκαλανθούς. Σε αντίθεση με την εικόνα αυτή, ο φόβος του σταματά την άναπνοή: «Θεριό είναι έτοϋτο, συλλογίστηκα, θεριό, και το ξέρει. Τί άδύναμα έφήμερα πλάσματα, σερσέμηδες, ζευξέκηδες, χωρίς άντοχή, μπροστά τους οί άντρες! "Όπως μερικά έντομα —το άλογάκι της Παναγίας, ή άκριδα, ή άράχνη— ταισμένη και τούτη κι άχόρταγη κατά τα ξεμερώματα, θα τρώει τους άντρες..."» (σελ. 281). Και άκολουθεί το όνειρο με την άραπίνα-γίγαντα (σελ. 282). Το μπόι του άντρα είναι όσο το δαχτυλάκι του ποδιού της, στη φτέρνα της υπάρχει μια τεράστια σπηλιά και μια προσταγή άκούγεται: «Έμπα!».

Παράλληλα όμως ο Καζαντζάκης δεν μπορεί να άπαλλαγεί από τη γυναίκα, ή σχέση είναι άρρηκτη, ή γυναίκα είναι συνεχώς παρούσα στο έργο του. Επιθυμητή αλλά και άπαγορευμένη, επικίνδυνη αλλά και άναγκαία. Και ή όδύνη είναι ένα βασικό μέσο για να διατηρεί τη σχέση μαζί της.

«Άς δούμε πάλι το Ζορμπά, τον άντρα με τον τόσο δυναμισμό και την τόση δυνατότητα να άντλει χαρά από τη ζωή —τί επιτρέπει στον έαυτό του να πάρει από τη γυναίκα. Ο άισθησιασμός του στρέφεται σε μέρος του ανθρώπινου σώματος, σε μερικές από τις λειτουργίες της γυναίκας. Έξ-

υπηρετείται από τη γυναίκα και καλύπτει βασικές του μόνον άνάγκες. Θα πιάσει από τη ρόγα* τη βουλγάρα για να τον κρύψει και να τον γλιτώσει από τους κομιτατζήδες, θα χαϊδέψει την Όρτάνς, αυτό το ύπόλοιπο γυναίκας, για να του προσφέρει τη μυρωδιά του άνθόνερου, το καλό φαγητό, το μαγκάλι για να ζεσταθεί. Ούτε και ο Ζορμπάς δεν στρέφεται προς τη γυναίκα-όλότητα, ούτε γι' αυτόν δεν είναι ή γυναίκα όλικό αντικείμενο άγάπης. Μπορεί να του καλύψει μόνο μερικές ένορμήσεις, ενώ ή ίδια λειτουργεί διαδοχικά με διάφορες μορφές μερικού άντικειμένου. Η σχέση με το μερικό αντικείμενο, με ένα μέρος δηλαδή ή μια λειτουργία του ανθρώπινου σώματος, έχει το πρότυπο της στα πρώτα στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης και είναι μια σχέση βαθιά κυριαρχημένη από το φόβο: «"Αν άνοιξεις το σπλάχνο μου, θα δεις να κάθεται μέσα, λαγός να τρέμει, ο Φόβος... αυτός είναι έμένα ο πατέρας μου, ή μάνα μου κι ο Θεός» (Τελευταίος Πειρασμός, σελ. 154).

Άλλοτε ο φόβος δεν δίνεται άμεσα, καλύπτεται. Σε μια προσπάθεια υπερανάπληρώσεως, ή γυναίκα, από παντοδύναμη και επικίνδυνη, εμφανίζεται άδύναμη, σχεδόν άνυπαρκτη. Η διάσταση του φοβόγόνου αντικειμένου περιορίζεται πλασματικά σε μια άστοχη προσπάθεια να μειωθεί ο φόβος. Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί μιαν άτέλειωτη διαδοχή από έννοιες που μειώνουν τη δύναμη της γυναίκας, την άξια της, τη σημασία της: Κακομοίρα... λεγάμενη... οί γυναίκες μυαλό δεν έχουν... άδύνατα πλάσματα... αν τις πιάσεις από το βυζί, μεμιάς παραδίνονται... σαντέξα... σκρόφα... πατσαβούρα... έσκιτισμένη μπαντιγέρα...

Ανάλογη πρόθεση μειώσεως του φόβου κρύβει και ή προσπάθεια θεοποίησης της γυναίκας: «Η άγία...» λέει ο ίδιος ο Καζαντζάκης ή οί ήρώες του για μια μητέρα, μια σύζυγο ή μια γυναίκα. Το λιβιδινικό αντικείμενο υφίσταται πλήρη σχάση, διαχωρίζεται μονίμως σε καλό και κακό. Δύο μορφές: άγιο, έξαυλωμένο και άποσεξουαλικοποιημένο, ή χυδαίο, επιθυμητό και επικίνδυνο.

Ο Καζαντζάκης, καθώς ο Ζορμπάς και οί άλλοι του ήρωες, ενώ άδυνατούν να πάρουν την ήδονή με πληρότητα από τη γυναίκα, μπορούν να την άντλήσουν από ύποκατάστατά της. Το λουλούδι, το χορτάρι, ή πράσινη πέτρα, ή πεταλούδα, ή θάλασσα, ή βροχή... τόσα άλλα σύμβολα της γυναίκας και της έρωτικής σχέσεως, επενδύονται λιβιδινικά, χωρίς σύγκρουση, και περιγράφονται με άσυνήθιστη γοητεία, χάρη και τρυφερότητα. Όταν γίνει ή ύποκατάσταση, ή άπαγόρευση άίρεται.

Συχνά στον Καζαντζάκη ή γυναίκα αντικαθίσταται με τη γη ή εκείνη και ή γη γίνονται έννοιες ταυτόσημες, χωρίς διάκριση μεταξύ τους. Η ταύτιση αυτή θυμίζει όχι έξελιγμένες αλλά αρχαϊκές εικόνες της μυθολογίας: θυμίζει επίσης πα-

* Είναι πολύ συχνή στα έργα του Καζαντζάκη ή παρουσία του στήθους, σαν σύμβολο και σαν λειτουργία. Μέσον επιβιώσεως για το παιδί, το πρώτο μέρος του σώματος που το φέρνει σε έπαφή με τη μητέρα, το πρώτο μερικό αντικείμενο. Όργανο που καλύπτει άνάγκες, και μόνο άργότερα επιθυμίες.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

(*Ἡράκλειο 1883-Φριβοῦργο 1957*)

Ὁ Ἕλληνας συγγραφέας πού γνώρισε τή μεγαλύτερη διεθνή προβολή. Ἡ Ὀδύσσεια, τὸ μεγάλο του ποίημα πού μέσα στοὺς 33.333 στίχους του κλείνει ὅλα τὰ θέματα τοῦ ἔργου του, τὰ βιώματα καὶ τὴ φιλοσοφία του, διαβάστηκε σὲ ἀπίστευτη ἔκταση στὴν Ἀμερική, καὶ τώρα, μεταφρασμένο γαλλικά καὶ γερμανικά, ἀρχίζει νὰ γίνεται γνωστὸ καὶ στὴν Εὐρώπη. Τὰ μυθιστορήματά του, Ὁ Χριστὸς ξανασταυρώνεται, ὁ Καπετάν Μιχάλης, ὁ Τελευταῖος Πειρασμός, Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο, ὁ θρυλικὸς Ἀλέξης Ζορμπᾶς, μεταφράστηκαν, ἀγαπήθηκαν, ἔγιναν ταινίες. Τὰ Ταξιδεύοντας, καὶ τὸ καιριότερο ἔργο του, Ἡ Ἀσκητική, ἔθρεψαν γενιὲς νέων («μὲ λογισμό καὶ μ' ὄνειρο»). (Ἄς ἀναφέρουμε ἀκόμα τὰ θεατρικά του ἔργα, τὰ ποιήματα, τίς ἐπιστολές, καθὼς καὶ ἕνα πλήθος μεταφράσεις, ἄρθρα σὲ λεξικά κ.ἄ. πού ἔγραψε γιὰ βιοπορισμὸ αὐτὸς ὁ ἀληθινὰ ἀκούραστος ἐργάτης τοῦ λόγου.)

Ὁ Καζαντζάκης γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης, καὶ μόλο πού ἔζησε τὸ περισσότερο μέρος τῆς ζωῆς του στὸ ἐξωτερικὸ (σπουδές, πάρα πολλὰ ταξίδια, καὶ διαμονή, τὰ τελευταῖα του χρόνια, στὴν Antibes, στὴ Νότιο Γαλλία), ἔμεινε συνειδητὰ καὶ ἐπίμονα Κρητικὸς. Ἡ Κρήτη ξαναγυρίζει συχνὰ στὸ ἔργο του, καὶ προπάντων ἡ «κρητικὴ ματιά», ἡ ἰδέα τῆς Κρήτης, πού βρίσκεται στὸ σταυροδρόμι τριῶν ἡπείρων. Καὶ διασταυρῶνεται πραγματικά στὸν Καζαντζάκη ἡ πλατιά πνευματικὴ καλλιέργεια, οἱ τυφλές καὶ εὐαίσθητες κεραίες τοῦ πρωτόγονου ἐνστίκτου, ἡ ἀνησυχία τῆς ψυχῆς πού ἀκατάπαυτα ἀγυρεύει τὸ Θεό». Αὐτὴ εἶναι ἡ προσφορά του στὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, «κτῆμα ἐς αἰεῖ».

Νίκος Καζαντζάκης

▲ Ηράκλειο Κρήτης, ή γενέτειρα τοῦ Καζαντζάκη — τὸ Μεγαλόκαστρο, ὅπως λεγόταν παλιά: τὸ λιμάνι του, μετὸ βενετσιάνικο κάστρο, τὸν Κοῦλε, στὴν εἴσοδο.

◀ Ὁ Καζαντζάκης σὲ νεαρή ἡλικία.

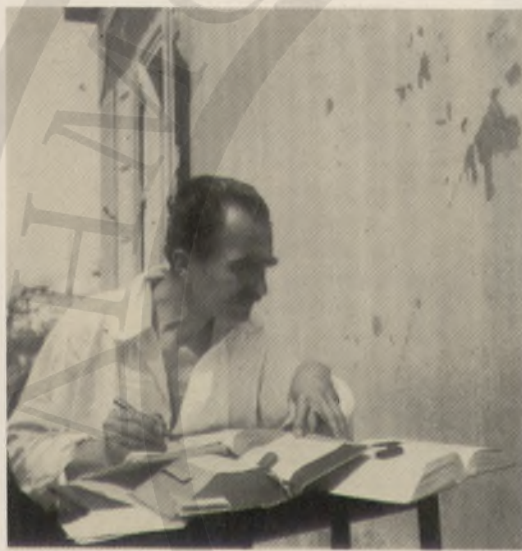
◀ Ἡ οἰκογένεια τοῦ Καζαντζάκη στὰ 1900: ὁ ἴδιος, μετὸς γονεῖς καὶ τὶς ἀδερφές του, καὶ τὰ δύο μικρὰ ἀνίψια του.

Ζορμπάς: ο ήρωας του ομώνυμου μυθιστορήματος του Καζαντζάκη.

Στή βεράντα του σπιτιού του της Αίγυψας, ότá 1943.

Αίγυψα: 1932.

7

85 Παισιών μωροπό τῆ Τίωστα φαντόναι
 καρβόλια παρωρα' οἰμαρδιές, μυρίη
 υι ὁ χάρος Πασερί, υἱοῖ υἱόργοι ἀσιόνα
 88 τὸ κὸ βλκὸ τὸ ἀνθρώπου μετρίστ'
 οἰμης, χαρὶς, ντροπὴ, καρδιτῆ, κληνάρια,
 τὸ βρωμοκῆναβο ἡ γυναιίμα ὄριμη,

Χειρόγραφο τοῦ Καζαντζάκη, ἀπὸ τὸ ποίημά του σὲ τετράστιχες «Χιτεργιόχι».

Ἀπὸ τὴν κηδεῖα τοῦ Καζαντζάκη στὸ Ἡράκλειο: ἡ χήρα τὸν Ἐλένη Ν. Καζαντζάκη οἴχει στὸν τάφο του μιὰ χούφτα γῶμα.

Τὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ τὸν Προμαχώνα τοῦ Μαρτινέγκο, ὅπου βρίσκεται ὁ τάφος τοῦ Καζαντζάκη.

«Δὲν ἐλπίζω τίποτα. Δὲ φοβοῦμαι τίποτα. Εἶμαι λεύτερος.»

ραληρήματα ψυχωσικῶν σὲ φάση μεγάλης ὀπι-
σθοδρομήσεως: «Ἀνατριχιάζει» εἶναι ἓνα ζῶο
πού τρώει, γεννάει, σαλεύει, θυμᾶται. Πεινάει,
τρώει τὰ παιδιὰ της — φυτὰ, ζῶα, ἀνθρώπους,
ιδέες — τ' ἀλέθει στὰ σκοτεινὰ σαγόνια της, τὰ
ξαναπερνάει ἀπὸ τὸ κορμί της καὶ τὰ ξαναχύνει
στὸ χῶμα» (*Ἀσκητική*, σελ. 47).

Μερικὲς φορές τὸ σωστὸ μείγμα ἐρωτισμοῦ,
γαλήνης καὶ πάθους πού ὁ Καζαντζάκης δὲν μπό-
ρεσε νὰ τὸ προσφέρει στοὺς ἥρωές του στὴ σχέση
τους μὲ μιὰ γυναίκα, τὸ ζεῖ στὴ σχέση του ἢ στὴ
σχέση τους μὲ τὴ Μητέρα-Γῆ: «...κρατῶ τὸ χῶ-
μα ἐτοῦτο τῆς Κρήτης καὶ τὸ σφιγγω μὲ ἀφρα-
στη γλύκα, τρυφεράδα κι εὐγνωμοσύνη, σὰ νὰ
σφιγγω μέσα στὴ φούχτα μου καὶ ν' ἀποχαίρω
τὸ στῆθος γυναίκας ἀγαπημένης» (*Ἀναφορὰ
στὸν Γκρέκο*, σελ. 18). Καὶ λίγο πιὸ κάτω, σὲ
μιὰ πλήρη ταύτιση γυναίκας καὶ γῆς, ταύτιση
τῶν λιβιδινικῶν ἐνστικτῶν μὲ τὰ ἐνστικτὰ θανά-
του: «Σύννερα σκέπασαν τὸν οὐρανό, ἔπεσε ἀπά-
νω στὰ χεῖλια μου μιὰ χλιαρὴ ψυχάλα, ἡ γῆς μύ-
ρισε· γλυκιὰ φωνή, μαυλιστικιά, ἀνεβαίνει ἀπὸ
τὰ χῶματα: "Ἐλα... ἔλα... ἔλα..."» (σελ. 19).

Σ' αὐτές ἢ σὲ ἀνάλογες καταστάσεις, ὁ Καζαν-
τζάκης καὶ οἱ ἥρωές του βρίσκουν τὴ γαλήνη. Ἡ
ἡδονὴ δὲν δένεται μὲ τὴν ὀδύνη, ἡ σαδομαζοχιστι-
κὴ σχέση μὲ τὸ ἀγαπημένο ὄν ἐξαφανίζεται, ἡ
σύγκρουση παύει. Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ ποιους ὅρους:
ἡ γυναίκα ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ Γῆ καὶ τὸ τίμη-
μα εἶναι ὁ Θάνατος.

Τὰ κείμενα πού ἀναφέρθηκαν πιστεύω ὅτι εἰ-
ναι ἀντιπροσωπευτικὰ ἐνὸς γενικότερου συναι-
σθήματος πού γεννᾷ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα:
«...Τὴ σύγκρουση πού τὴν ἐβλεπε ἀδιάκοπα καὶ
μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, προσπάθησε
νὰ τὴν περιγράψει καὶ νὰ τὴ δοξάσει παρὰ νὰ τὴ
λύσει...» λέει ὁ Π. Χαρτοκόλλης² σὲ πρόσφατη
μελέτη του. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι, τελικὰ, στὸν
Καζαντζάκη ἡ ἴδια ἡ σύγκρουση γίνεται ἰδεολο-
γία καὶ αὐτοσκοπός.

Εἰδικότερα στὰ κείμενα πού εἶδαμε, φαίνεται
ἡ σύγκρουση μὲ τὸ ἄλλο φύλο, τὸ πρόβλημα τῆς
σχέσεως μὲ τὴ γυναίκα. Ἡ ἐπιλογή τῶν κειμέ-
νων δὲν ἔγινε μόνο γιὰ νὰ δείξει τὴ στάση τοῦ
Καζαντζάκη, ἐνήλικου, ἀπέναντι στὴ γυναίκα —
θὰ χρησιμεύουν καὶ σὰν ἓνα μέσον ἀναδρομῆς στὰ
πιθὰνὰ παιδικὰ βιώματα τοῦ συγγραφέα. Τὸ πρό-
βλημα τῆς συγκρούσεως στὸν Καζαντζάκη καὶ ἡ
ἐξήγησή του συνδέεται μὲ τὰ πρῶτα στάδια τῆς
ψυχοσεξουαλικῆς ἐξελιξέως του. Ἡ ὑπόθεση εἶ-
ναι ὅτι ἡ γυναίκα ἐξακολούθησε νὰ βιώνεται
ἀπὸ τὸ συγγραφέα καὶ ἀργότερα, ὅπως ἀκριβῶς
βιῶθηκε μέσα στὸν ἐξωπραγματικὸ κόσμον τῆς
παιδικῆς του ἡλικίας. Δηλαδή ὅτι ἡ λιβιδινικὴ ἐ-
νέργεια καθηλώθηκε, κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος, στὰ
ἀρχαῖα στάδια τῆς ἐξελιξέως καὶ δὲν μπόρεσε
νὰ ἐξελιχθεῖ καὶ νὰ τροποποιηθεῖ ἀπὸ τὸ χρόνο,
ὥστε καὶ ἐκεῖνη καὶ τὸ λιβιδινικὸ ἀντικείμενον νὰ
πάρουν μορφὲς πού νὰ βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὴν
ἐννοια τῆς πραγματικότητος.

«Ὅλα τὰ ἄτομα κατὰ τὶς πρώιμες φάσεις τῆς
ψυχοσεξουαλικῆς τους ἐξελιξέως βιώνουν τὴ γυ-
ναίκα-μητέρα μὲ τρόπο πού μοιάζει μὲ τὸ περιε-

χόμενον τῶν κειμένων τοῦ Καζαντζάκη πού ἀνέ-
φερα. Αὐτὸ μᾶς τὸ ἐπικυρώνουν πολλὲς ἀνθρώπι-
νες ἐκδηλώσεις, ὅπως τὰ βιώματα τῶν πολὺ μι-
κρῶν παιδιῶν, οἱ φαντασιώσεις τους, οἱ φόβοι
τους, τὰ παιχνίδια τους, τὰ παραμύθια τους γιὰ
δράκους καὶ γιὰ μάγισσες. (Τὸ παραμῦθι δὲν κα-
τασκευάζεται ἀπὸ τὸν ἐνήλικον γιὰ νὰ δοθεῖ στὸν
παιδί, ἀλλὰ δομεῖται ἀπὸ τὸν ἐνήλικον βάσει τῶν
δικῶν του παιδικῶν ἐμπειριῶν καὶ ἀπευθύνεται
στὸν ἐξωπραγματικὸν κόσμον τῶν παιδιῶν.) Ἡ ἐ-
πικύρωση ἔρχεται καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐκδηλώσεις καὶ
ἀνθρώπινες δραστηριότητες: τὸ μῦθος καὶ τὴν τέ-
χνη, τὸ παραλήρημα καὶ τὶς ψευδαισθήσεις τῶν
ψυχωσικῶν ἀρρώστων.

Τὰ παιδιὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐποχὲς καὶ πολιτι-
σμούς, θὰ βιώσουν ἔτσι, στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τους,
τὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα.

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὅμως τὸ παιδί ἀνα-
δομεῖ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐξωπραγματικοῦ του κό-
σμου, ἀπωθεῖ ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίκοὺς του
φόβους, καὶ ἄλλους τοὺς τροποποιεῖ καὶ τοὺς συν-
δέει μὲ τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τοὺς κυριαρ-
χήσει. Ὅχι σπάνια, ὅμως, μέρος τῆς λιβιδινικῆς
ἐνορμήσεως, μεγαλύτερο ἢ μικρότερο, καθηλώ-
νεται στὰ ἀρχαῖα, τὰ προγεννητικὰ* στάδια τῆς
ψυχοσεξουαλικῆς ἐξελιξέως. Ἄν οἱ καθηλώσεις
αὐτὲς ἀφοροῦν μεγάλα τμήματα τῆς λιβιδινικῆς
ἐνορμήσεως, τότε τὸ ἄτομον δὲν θὰ φτάσει ὁμαλὰ
στὰ περισσότερα προηγμένα στάδια. Σ' αὐτὴ τὴν
περίπτωσιν τὸ ἄτομον θὰ διατηρήσει, ἐνήλικος πιά,
στὴ συναισθηματικὴ του σχέση καὶ συμπεριφορὰ
μὲ τὸ ἄλλο φύλον, τὰ ἀρχαῖα πρότυπα.

Τὸ πιὸ ἀρχαῖον πρότυπον σχέσεως μὲ τὸ λιβιδι-
νικὸ ἀντικείμενον εἶναι ἡ σχέση τοῦ βρέφους μὲ τὸ
στῆθος: «...τὸ στῆθος τῆς μητέρας, πού γιὰ τὸ
παιδί χωρίζεται σὲ "καλὸ" στῆθος (πού προσφέ-
ρει) καὶ σὲ "κακὸ" στῆθος (πού στερεῖ). Αὐτὴ ἡ
σχέση καταλήγει στὸ διαχωρισμὸ τῆς ἀγάπης καὶ
τοῦ μίσους», λέει ἡ Klein,⁸ πού ἔχει τόσο πολὺ
ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν προγεννητικὴν φάσιν ἐξελιξέως
τοῦ ἀνθρώπου. Ἀργότερα, πού ἡ μητέρα γίνεται
ἀντιληπτὴ σὰν ὀλικὸ ἀντικείμενον, ὅταν στερεῖ, τὸ
παιδί τὴν ἀντιλαμβάνεται σὰν «κακὴν» μητέρα, καὶ
ὅταν εἶναι δοτικὴ, σὰν «καλὴν». Διαχωρίζει τὴ μιὰ
εἰκόνα ἀπὸ τὴν ἄλλη ριζικὰ, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ
δύο διαφορετικὰ πρόσωπα.

Αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον πρότυπον σχέσεως μὲ τὸ ἀντι-
κείμενον πού ἡ στέρησή του σημαίνει ἀδυναμία ἐ-
πιβιώσεως καὶ ἡ ἀπομάκρυνσή του τὸ καθιστᾷ ἐ-
πικίνδυνον, εἶναι ὁ σκελετὸς τοῦ οἰκοδομήματος ἐ-
πάνω στὸ ὅποῖον θὰ δομηθοῦν ἀργότερα οἱ φόβοι
τῆς γεννητικῆς περιόδου, ἡ ὁποία τελικὰ μορφο-
ποιεῖ τὴ σεξουαλικότητα τοῦ ἐνήλικου. Καλὴ ἢ
κακὴ, ἀγία ἢ μάγισσα, ἡ μητέρα εἶναι καὶ στὶς
δύο περιπτώσεις παντοδύναμη, μυθικὴ. Προσω-
ποποιεῖ τοὺς φόβους τοῦ παιδιοῦ, καθὼς τῆς εἶ-
ναι ἀδύνατον νὰ εἶναι συνέχεια δοτικῆ καὶ σταθερὰ
παρούσα. Τὸ παιδί ζεῖ, πολὺ συχνά, σὲ μιὰ σύγ-
κρουση μαζί της. Ἡ σύγκρουση βασικὰ ὀφείλε-
ται στὴν ἐπιθετικότητα, κυρίως φαντασιωσικῆ,
πού ἀναπτύσσει τὸ παιδί σὰν ἀπάντησιν στὴ στέ-

* Προγεννητικὰ, μὲ τὴν ἐννοια «πρὶν ἀπὸ τὴ γεννητικὴ
φάσιν», πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο-6ο χρόνον τῆς ζωῆς.

ρηση που εκείνη, από τὰ πράγματα, του επιβάλλει.

“Αν δὲν διαλυθοῦν οἱ φόβοι τῆς προγεννητικῆς περιόδου καὶ τὸ πρόσωπο τῆς μητέρας δὲν πάρει τίς πραγματικὲς του διαστάσεις, τότε, στὴ γεννητικὴ περίοδο, οἱ φόβοι θὰ μεταφερθοῦν στὴν ἐρωτικὴ σχέση. Θὰ πάρουν τὴ μορφή τοῦ ἄγχους εὐνοουχισμού, τοῦ ἐπικίνδυνου τῆς σεξουαλικῆς πράξεως, τὴν εἰκόνα τῆς φαλλικῆς γυναίκας. Μὲ τὴν πρόοδο τοῦ χρόνου ἡ δυαδικὴ σχέση μητέρα-παιδὶ μεταβάλλεται σὲ τριαδική. Ὁ ρόλος τοῦ πατέρα γίνεται οὐσιαστικός. Ὁ οἰδιπόδειος πατέρας ἀνταγωνίζεται, ἀπειλεῖ καὶ ἀπαγορεύει. Ἡ αἰμομιξία, ἡ ἔννοια τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ποινῆς θὰ δώσουν νέα μορφή στοὺς ἀρχικούς φόβους.

“Ὅλες αὐτὲς τίς μορφὲς φόβου, που εἶναι μεταβατικά στάδια στὴν ψυχοσεξουαλικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀτόμου, τίς συναντᾶμε νὰ ἔχουν ἕναν ἐνεργειακό, τωρινὸ χαρακτήρα στὰ χωρία τοῦ Καζαντζάκη που ἀνέφερα. Δὲν ἔχουν οὐδετεροποιηθεῖ καὶ δὲν ἀνήκουν στὸ παρελθόν.

Ἡ Ὁ S. Freud¹ στὸ δοκίμιό του: «Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς» ἀναλύει τὴ σχέση καθηλώσεων καὶ «παρορμήσεως στὴν ἐπανάληψη». Τὸν ἄνθρωπο τὸν χαρακτηρίζει ὁ νόμος τῆς ἐπανάληψης: ἡ ἀνάγκη νὰ μεταφέρει παλαιότερες καταστάσεις, φόβους ἢ βιώματα στὰ ἐπόμενα στάδια τῆς ἐξελίξεώς του. Ἀπὸ τὴν ἕκταση τῶν καθηλώσεων θὰ ἐξαρτηθεῖ ἂν τὸ ἄτομο θὰ μπορέσει ἢ ὄχι νὰ ἀποφύγει ὡς ἕνα βαθμὸ τὸ νόμο τῆς ἐπανάληψης καὶ νὰ τροποποιεῖ, μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία, τὴ συμπεριφορὰ του.

Τὸ μέσον ἀποφυγῆς τῶν ἐκτεταμένων καθηλώσεων καὶ τροποποιήσεων τοῦ νόμου τῆς ἐπανάληψης εἶναι οἱ ταυτίσεις τίς ὁποῖες κάνει τὸ ἄτομο διαδοχικά, ἀπὸ πολὺ νωρίς. Μὲ τὴν ταύτιση, τὸ ἄτομο ἐνσωματώνει γνωρίσματα φανταστικά ἢ πραγματικά τοῦ ἄλλου. Στὰ πρῶτα στά-

δια τῆς ψυχοσεξουαλικῆς ἐξελίξεως, τὸ παιδὶ ἐνσωματώνει στοιχεῖα ἐξωπραγματικά τῆς προγεννητικῆς μητέρας. Μὲ τὴν πρόοδο ὅμως τῶν ἀντιληπτικο-κινητικῶν καὶ τῶν συναισθηματικῶν λειτουργιῶν τοῦ παιδιοῦ, τὸ ἀντικείμενο παίρνει μορφή που πλησιάζει ὅλο καὶ περισσότερο στὴν πραγματικότητα. Οἱ ταυτίσεις, ἀντιστοίχως, χάνουν προοδευτικά τὸν ἐξωπραγματικὸ τους χαρακτήρα, καὶ τὸ παιδὶ ἀποκτᾶ μιὰ εἰκόνα ὁλοένα καὶ περισσότερο πραγματικὴ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους.

Ἡ ψυχοσεξουαλικὴ ἐξέλιξη τοῦ Καζαντζάκη δὲν ἀκολούθησε, ἢ ἀκολούθησε ὡς ἕνα σημεῖο μόνο τὴν πορεία αὐτή. «Σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ σὲ ὅλο τὸ ἔργο του ἐξακολούθησε τὴν ἀκαρπῆ προσπάθεια ταυτίσεως μὲ τὴν προγεννητικὴ μητέρα. Οἱ βαθιὲς διαβρώσεις καὶ ἡ σαθρότητα στὶς πρωτογενεῖς ταυτίσεις τὸν ὀδήγησαν στὴν ἀδυναμία πραγματοποίησεως ταυτίσεων μὲ πῶ ἐξελιγμένες μορφὲς μητρικῶν καὶ πατρικῶν μορφοειδῶλων καὶ ἐμπόδισαν σταθερὰ τὴ libido νὰ ἐπενδύσει ἱκανοποιητικά τὰ ἀντικείμενα».⁹

Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε δύο βασικὲς συνέπειες: Τὸ λιβιδινικὸ ἀντικείμενο διατήρησε καὶ ἀργότερα τὸ μυθικὸ του χαρακτήρα, ἔμεινε παντοδύναμο, ἐπικίνδυνο ἢ στερητικὸ. Εἶχε ὅμως καὶ μιὰν ἄλλη βασικὴ συνέπεια, ἡ ὁποία, ἂν δὲν ἀναπτύχθηκε ἐδῶ, πρέπει τουλάχιστον νὰ ἀναφερθεῖ: στὴν προσπάθειά του νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν προγεννητικὴ μητέρα γιὰ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει προσέδωσε στὸν ἑαυτό του, στὶς ἐπιδιώξεις του καὶ στὴν ἐπιθετικότητά του μυθικὲς ιδιότητες. Ὅταν προσπαθεῖ νὰ μοιάσει σ' αὐτὸ τὸ ἀρχαῖκὸ ὄν, ἡ καταστροφικὴ του διάθεση παίρνει φοβερὲς διαστάσεις. Αὐτὴ του τὴν πλευρὰ ὁ Καζαντζάκης μᾶς τὴν παρουσιάζει στὴν Ὀδύσεια.

Π. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Freud, S. (1920): «Au-delà du principe du plaisir», in *Essais de Psychanalyse*. Payot, Paris, 1951.
2. Hartocollis, P. (1973): «Mysticism and Violence: The case of Nikos Kazantzakis». 28th International Psycho-analytical Congress. In printing, in: *International Journal of Psychoanalysis*, 1974.
3. Καζαντζάκης, Ν. (1962): Ἑσκιτωμένη (Salvatores Dei), β' ἔκδοση, Ἀθήνα.
4. Καζαντζάκης, Ν. (1955): Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζοζουπᾶ, γ' ἔκδοση, Δίφρος, Ἀθήνα.
5. Καζαντζάκης, Ν. (1961): Ὁ Τελευταῖος Πειρασμός, γ' ἔκδοση, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ἰ. Δ. Κολλάκου & Σίας Α.Ε., Ἀθήνα.
6. Καζαντζάκης, Ν. (1956): Θέατρο, Γ', Τραγωδίες μὲ διάφορα θέματα, Σόδομα καὶ Γόμορρα, Δίφρος, Ἀθήνα.
7. Καζαντζάκης Ν. (1961): Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο, Ἀθήνα.
8. Klein, M. (1952): «Some theoretical conclusions regarding the emotional life of the infant», in *Developments in Psycho-Analysis*, ed. J. Riviere. Hogarth Press, London.
9. Sakellariopoulos, P. (1973): «Some thoughts on aggression in the work of Nikos Kazantzakis». 28th International Psycho-analytical Congress. In printing, in: *International Journal of Psychoanalysis*, 1974.